

OPONENTSKÝ POSUDEK

disertační práce Mgr. Mariana Mazucha

Tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích a otázka jeho poznání prostřednictvím studia keramických okruhů

(Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou – vedoucí práce Prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc., Praha 2009)

Práce o celkovém rozsahu 275 stran obsahuje textovou část, obrazové přílohy a databázi na příloženém CD disku. Textová část práce je rozdělena do osmi kapitol. V úvodní kapitole se autor zamýšlí nad obecnými problémy moravské archeologie středohradištního období, zejména nad její dualitou ve vztahu výzkumu sídlišť a pohřebišť. Vyjadřuje svůj názor na stav a metodiku zpracování moravských pohřebišť a sídlišť. Vyzdvihuje význam mikulčického hradiště pro studium hmotné kultury i sídelních struktur raného středověku. Zdůrazňuje potřebu stratigrafického studia sídlišť i pohřebišť.

Druhá kapitola je věnována záměru a postupu práce. Autor nejdříve vysvětluje důvod změny původního tématu práce, ke které přistoupil v průběhu svého postgraduálního studia v důsledku dvou událostí: vydání práce J. Macháčka o keramice v roce 2001 a požáru mikulčického pracoviště v roce 2007. Poté definuje nový záměr práce: chronologicky podložené rozpoznání sídlištního horizontu vrcholné fáze velkomoravského období na základě stratigrafie a její hmotné náplně a příspěví k problematice rozlišování a třídění velkomoravské keramiky. K tomuto účelu si autor vybírá severní podhradí mikulčické aglomerace jako relativně krátkodobě osídlený areál, který reprezentuje výše uvedený sídlištní horizont a u nějž navíc předpokládá násilný zánik v době kolem přelomu 9./10. století. Svou roli při výběru areálu hrál fakt, že tuto část podhradí autor zpracovával v letech 2004-2006 v rámci grantu „Nejbližší zázemí velkomoravského centra v Mikulčicích“. Jako reprezentant areálu byla tehdy pro účely detailního zpracování vybrána menší prozkoumaná plocha P 1974-II (č. 46) a k ní proveden doplňkový a ověřovací výzkum P 2005 (č. 79)

Situace v těchto dvou plochách posloužila autorovi jako modelový příklad nálezové situace severního podhradí. V kapitole III popisuje podrobně výsledky výzkumu obou ploch. Na jejich základě a s přihlédnutím k nálezové situaci celého areálu charakterizuje hlavní znaky severního podhradí: strukturu zástavby, hmotnou kulturu, funkci a celkový sídelní vývoj. (Jde v podstatě o text připravený k tisku v rámci publikačního výstupu výše uvedeného grantu, stejně jako dále vložená pasáž věnovaná nálezové situaci východního podhradí).

Dalším krokem práce, předloženým v kapitole 4, je v představení a definování dvou nejvýraznějších velkomoravských keramických okruhů – mikulčického a blučinského. Zde je zdůvodněn příklon autora k hierarchickému pojmu „okruh“. Dále je provedena typologická analýza obou okruhů, založená na formalizovaném popisu vybraných keramických znaků a jejich kvantifikaci. Předmětem popisu a klasifikace jsou jak morfologické, tak technologické znaky. Následuje syntéza – čili definice toho, co je možné počítat mezi keramiku obou uvedených okruhů.

Metodicky se sám autor řadí spíše k tradiční (konzervativní) větvi badání o keramice. V případě předkládané práce mu nešlo „o rozčlenění celého spektra středohradištní keramiky, ale o vydělení určité specifické skupiny s malým počtem deskriptorů, jejichž vlastnosti byly před hodnocením již delší dobu sledovány (ideální podoba je výsledkem celkového

intuitivního pohledu na jednotlivé keramické znaky a jejich kombinace), tudíž výsledkem formalizovaných analýz neukáže dle *jeho* (LP) názoru nic než právě vydělení takovéto skupiny.“ (citace s. 96)

V kapitole 5 je ukázána míra zastoupení těchto okruhů v jednotlivých kontextech sídliště v severním podhradí mikulčického hradiště. Tato kvantifikace má ukázat, nakolik je pro tento areál (horizont osídlení) typický mikulčický okruh a zda se jeho zastoupení mění v jednotlivých kontextech, tedy v průběhu existence sídliště. Severní podhradí je jednovrstevný, patrně relativně krátkodobě osídlení areál s absencí superpozic a dalších dokladů složitějšího sídelního vývoje. Platí zde faktická absence vertikální stratigrafie. Keramický horizont, kterým je toto sídliště charakterizováno, je vzhledem k délce trvání a patrně násilnému zániku osídlení v tomto prostoru velmi úzký. Cenné je zjištění, že nejmenší zastoupení keramiky mikulčického okruhu je v kontextech nad podloží (cca 30%) a naopak největší v zánikovém horizontu a nad ním (cca 60%). Naproti tomu je keramika blučinského okruhu zastoupena v jednotlivých úrovních horizontu poměrně vyrovnaně; její podíl se pohybuje v intervalu mezi 2 a 6%. Důležité je i vyčlenění dalších lokálních typů, které se vyskytují v souborech společně s typickou keramikou mikulčického okruhu. Pro kontrolu výsledků zpracování je připojeno hodnocení keramiky ve dvou dalších menších dříve zkoumaných plochách severního a východního podhradí.

Keramický horizont severního podhradí, charakterizovaný keramikou mikulčického okruhu a patřící mladší fázi velkomoravského osídlení hradiště, lze identifikovat i v dalších areálech aglomerace. Jim je věnována kapitola 6, která již nemá podobu analýzy, ale volného komentáře k nálezové situaci a charakteru keramických nálezů. Závěry mají tudíž vesměs orientační povahu.

V sedmé kapitole je provedeno rámcové typologické a technologické srovnání obou keramických okruhů a představeno jejich celkové geografické rozšíření mimo areál Mikulčic. Na rozdíl od poměrně široce geograficky rozšířeného okruhu blučinského se keramika mikulčického okruhu váže na úzkou oblast jižní části Dolnomoravského úvalu a přilehlé části Podyjí s centry v Mikulčicích, na Pohansku, případně ve Strachotíně. Výjimkou jsou dvě enklávy výskytu podobné keramiky, tj. Olomouc a okolí Litoměřic v SZ Čechách. Obě dislokovaná ohniska jsou interpretována jako svědectví možného přesunu obyvatelstva (řemeslníků?, bojovníků?) z velkomoravských center jižní Moravy po jejich zániku. Ohledně rozšíření keramiky blučinského okruhu čerpá M. Mazuch ze své diplomové práce, ve věci geografického výskytu mikulčického okruhu odkazuje na práci J. Macháčka (2001).

V poslední osmé kapitole je nastíněna obtížně řešitelná problematika interpretace obou keramických okruhů. Přes jejich rozdílný geografický výskyt, zcela nestejně zastoupení v centrální oblasti velkomoravského státu, odlišnosti technologické i morfologické se M. Mazuch přiklání k názoru, že oba okruhy reprezentují produkci specializovaných hrnčířských dílen soustředěných na hradištích nebo v jejich bezprostřední blízkosti. Jejich vznik spojuje s novými podmínkami ekonomických vztahů a trhu, resp. s výrazným nárůstem poptávky po řemeslných výrobcích ve vrcholných fázích existence velkomoravského státu. Méně dokonalé výrobky a deriváty mohly být výsledkem napodobování těchto profesionálních dílenských produktů místními poloprofesionálními hrnčíři.

Dále jsou v práci sumarizovány doklady datace obou velkomoravských okruhů v Mikulčicích. Na rozdíl od některých dřívějších názorů se autor přiklání k závěru, že vrchol výroby, šíření a užívání blučinského okruhu spadá do 2. poloviny 9. století. V podstatě to samé platí pro mikulčický okruh, přičemž lze společně s autorem odmítnout domnělé kladení „nejstarších“ zástupců tohoto okruhu již do první poloviny století. Mikulčický okruh tak lze považovat za dobrou datovací pomůcku pro rozlišení mladšího velkomoravského horizontu, případně

dokonce (v případě Mikulčic) užšího časového úseku, patřícího úplnému závěru existence Velké Moravy na přelomu 9. a 10. století. V těchto závěrech se autor opírá o údajný potenciál chronologických informací vyplývajících ze studia sídlištních situací v severním podhradí v Mikulčicích. Jde mu o rozpoznání a určité definování závěrečného horizontu velkomoravského osídlení a horizontu zániku hradiště, který je interpretován jako násilný.

Práci M. Mazucha lze ve své podstatě označit za relativně kvalitní zpracování dvou přirozených celků mikulčické keramiky – tzv. keramiky blučínského a mikulčického okruhu. Hlavním referenčním areálem je severní podhradí a v rámci něj dvě vybrané plochy starého a nového terénního výzkumu. Na základě stratigrafického zpracování těchto ploch, za pomoci vlastního popisného systému postaveného na vybraných formalizovaných prvcích je provedeno jednoduché statistické vyhodnocení zaměřené na postižení relativního zastoupení obou keramických okruhů v rámci studovaných keramických souborů. Takto získaný obraz je ověřován analýzou dalších dvou ploch v podhradí mikulčického centra.

Dotčené areály severního a východního podhradí jsou vzhledem ke krátkodobému osídlení v rámci mikulčické aglomerace optimálním prostředím pro danou fázi studia mikulčické a obecně velkomoravské keramiky. Umožňují blíže definovat horizont mladšího a pozdního velkomoravského vývoje. Spojení obou sledovaných keramických okruhů s vrcholnou etapou existence velkomoravského státu a s produkcí specializovaných dílen jeho hlavních center je velmi pravděpodobné.

Určitým zklamáním je absence bližšího relativně chronologického členění keramiky mikulčického okruhu, ať už na základě jejích morfologických či technologických vlastností nebo pomocí keramických typů, jež tuto keramiku v nálezových souborech doprovázejí.

Mladší nebo také pozdní velkomoravský horizont je obecně znám a publikován, práce však usiluje o jeho přesnější chronologické vymezení. Jednak přináší korekci dosavadních pokusů o kladení počátku výroby keramiky mikulčického okruhu do 1. poloviny 9. století, jednak uzavírá existenci tohoto okruhu (a odpovídajícího horizontu v Mikulčicích) striktně zánikem Velké Moravy na přelomu 9./10. století. To je výrazné novum oproti dosavadnímu, obecně přijímanému modelu, který počítal s dožíváním osídlení v prostoru bývalých mocenských center a s vyzníváním „velkomoravských struktur“ ještě během 1. poloviny 10. století. Zde bych chtěl uvést svou první vážnou výhradu k předložené konstrukci. Považuji za nedostatek, že s výše uvedeným novým výkladem není pracováno jako s hypotézou (modelem), že tato není podrobena řádnému ověřování. Pozorování, která vedla autora k formulování nového modelu, nejsou a nemohou být sama o sobě důkazem. Existuje řada indicií, které dokládají život v areálu centra ještě během 10. století, ačkoliv se toto osídlení oproti předchozímu období zásadním způsobem zredukovalo. Násilný zánik mocenského centra (o kterém nikdo nepochybuje) neznamená podle mne nutně náhlé vylištění jeho areálu.

Výpověď terénní situace ve sledovaných plochách je sice poměrně přesvědčivá, neopravňuje však k tak jednoznačnému závěru o náhlém kolapsu osídlení hradiště a jeho přesném datování na přelom 9./10. století. Považuji to za přečehování vypovídacích schopností archeologických pramenů.

Drobné nálezy z obou zkoumaných ploch, které uvádí autor jako jeden z argumentů pro datování konce mikulčického okruhu a odpovídajícího horizontu na přelom 9./10. století, jsou nepočtené a neposkytují podle mne dostatečnou chronologickou oporu. Jde vesměs o nálezy datovatelné podle dnešního stavu poznání do širšího časového úseku minimálně 2. poloviny 9. a 1. poloviny 10. století. Chronologickou analýzu těchto nálezů v práci M. Mazucha považuji za problematickou. Rovněž mi chybí přihlídnutí ke všem „drobným“ nálezům ze severního

podhradí, které vzhledem ke stratigrafickým poměrům areálu představují relativně uzavřený a homogenní soubor. Zde vidím jednu z rezerv práce a možností dalšího ověřování předloženého modelu.

Další možnost testování nového modelu spočívá v teoretickém studiu obdobných, historicky a geograficky více či méně vzdálených politických formací a jejich keramické produkce, respektive v poznání odrazu politických změn ve vývoji keramické výroby. Je nanejvýš pravděpodobné, že keramická produkce podléhala odlišným mechanismům a principům ve srovnání se špičkovou kovodělnou produkcí dvorského prostředí. V případě luxusního šperku veligradského rázu je přirozené, že jeho výroba v moravských centrech skončila v podstatě se zánikem státu a jeho politické elity. Musela však keramická produkce sdílet stejný osud? Kde bereme jistotu, že stejné nebo podobné zboží nebylo v omezené míře vyráběno nebo alespoň používáno ještě po určitou dobu dále?

Další z možností testování nového modelu je studium osídlení v širším okolí center. Víme, že po zániku Velké Moravy nedošlo k vyhlazení sledované oblasti, pouze k výrazné redukci a zchudnutí osídlení. Kontinuitu osídlení nejlépe dokumentují pohřebiště s doklady pochovávání od 9. do 11. století. Takových je v nejbližším okolí Mikulčic několik.

Vážné výhrady mám ke způsobu argumentace M. Mazucha. Své kategorické soudy, které prolínají celou prací, autor často neopírá o řádné citace názorů ani literatury. Pro ilustraci bych uvedl otázku tzv. řemeslnických areálů. Cituji: „Zda (byť i podvědomě) promítání velké druhové skladby specializovaných řemesel v „cechovní formě“ středověkých měst a podhradí do prostředí velkomoravského hradiště, představujícího nejranější podobu centra feudálního středověkého státu, není jen pouhým výtvozem archeologie.“ (citace s. 56-57). Stejně jako v dalších podobných případech zde není citována žádná literatura. Navíc mám pochybnosti, že by takto vyhraněná formulace daného problému byla v archeologické odborné literatuře z poslední doby vůbec publikována.

Tento způsob argumentace považuji za demagogický. M. Mazuch se ujme některé obecně míněné, předběžné nebo třeba i nepřesně publikované formulace, literárně ji za pomoci květnatých výrazů „zpracuje“ do vyhocené podoby, aby ji poté mohl zkritizovat a striktně odmítnout. Přitom výsledný závěr se mnohdy příliš neliší od původní informace.

Jsem přesvědčen, že např. některé jím kritizované práce o keramice autor vůbec nečetl. K ilustraci bych využil svou publikaci „starého systému třídění“ mikulčické keramiky z roku 1995: v žádném případě nešlo o „navázání“ na Klanicův pokus o třídění keramiky z roku 1970 nebo o „renesanci zájmu“ o tento pokus (s. 156), ale o uzavření 20leté etapy „typování“ mikulčické keramiky s jeho kritickým zhodnocením. Jasně zde byly formulovány potřeby nového systému třídění. Podobně u mého článku z roku 1994, který byl pouhým hodnocením tehdejšího stavu poznání mikulčické keramiky a ne „pokusem o stratigraficko-chronologické hodnocení“ (s. 226). Mímoходом právě v tomto článku jasně napsáno, že předpokladem a podmínkou úspěšného zpracování mikulčické keramiky je stratigrafické zpracování prozkoumaných ploch. Že by v této souvislosti M. Mazuch tuto nebo jinou z řady podobných publikací citoval, když ve svých „mentorských“ pasážích o nutnosti stratigrafického zpracování a „frázovitých“ obhajobách sídlištní archeologie nepřímou kritizuje téměř celou moravskou archeologickou obec raného středověku, o tom se nám může jen zdát.

K autorově ostré kritice stavu současné moravské keramologie (vyjma Pohanska), je dobré uvést, že sám M. Mazuch za 10 let, co se zabývá mikulčickou keramikou, nepředložil ani jeden článek na toto téma, takže svým výkonem nikterak nevybočuje z průměru těchto „moravských“ poměrů.

Autor má značné sklony k mentorování, které mu dle mého mínění nepřísluší. Používá přitom pojmy „správný“, „nesprávný“, „zcela jednoznačně správný“, „pozoruhodná a průkopnická práce“ apod. Příklonem k této vyhraněné subjektivní klasifikaci se bohužel blíží pracím Z. Klanici z posledních let. Důsledky není třeba rozebírat; stačí srovnat odborná hodnotová měřítka obou badatelů a je jasné, že je lepší se podobným hodnocením ve vědecké práci vyhnout.

Disertační práce M. Mazucha je ve své analytické části kvalitní a užitečná. Je škoda, že namísto svých opakujících se subjektivních hodnocení mikulčického a moravského výzkumu (které navíc s tématem práce často vůbec nesouvisejí) nevěnuje autor více pozornosti skutečné analýze dalších pramenů a také práci s literaturou. Na druhé straně jsem si jist, že přes opakované „hrdinské“ proklamace jde M. Mazuchovi o to podstatné na poli výzkumu mikulčické keramiky: dle svých možností proniknout do ohromné masy keramického fondu v Mikulčicích a vyčlenit, pojmenovat a vyložit specifické znaky, které nám pomohou přiblížit jak zaniklou keramickou produkci jako celek, tak osvětlit historii a funkci místa. V tomto je předkládaná práce jistě užitečným článkem v dosavadním poznání mikulčické a moravské raně středověké keramiky a proto ji doporučuji k dalšímu řízení.

V Mikulčicích 5. května 2009

Lumír Poláček

